

ÎMPRUMUTURILE ÎN ORTHOGRAFIA SAU DREAPTA
SCRISOARE PENTRU ÎNDREPTAREA SCRITORILOR LIMBII
ROMÂNEȘTI, DE CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

Secolul al XVIII-lea înregistrează o preocupare activă și efervescentă în elaborarea de lucrări care contribuie la dezvoltarea limbii române, gramatici românești scrise în limba latină. O lucrare deosebită este și *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, scrisă de Constantin Diaconovici-Loga, Buda, 1818. În studiul de față mi-am propus să inventariez cuvintele împrumutate pe care autorul nostru le-a utilizat în *Orthografie* de la 1818.

Împrumuturi din slavă veche sau slavonă

săvârși, săvârșesc, vb. IV. (< sl. *sŭvrŭšiti*) (Înv. și reg.) s duce ceva la bun sfârșit, a termina cu bine. Apare înregistrat cu 2 recurențe: *Luna estă de cinci zeci de ori mai mică decât pământul, curgerea sa pe după pământ în doazeci și șapte de zile și cinci ore o sevârșaste* (p. 56). Sinonim cu *sfârși* (-șesc, -it), vb. IV. (înv.) (< sl. *sŭvrŭšiti*) a (se) termina, a (se) isprăvi, cf. DER. Este înregistrat cu 3 recurențe: *Că fapta cea rea începe cu smintelă și sfârșaste cu rușine* (p. 67).

vistierie s. f. (< vsl. *vistiariia*, după mgr. *vesti-* și *vistiáron*, după lat. *vestiarium*, *vestiar*, cf. SCRIBAN) Instituție care administra veniturile țării și ale domnului (până în secolul al XVII-lea, când trec în grija cămărașului); tazarul țării și cel domnesc; clădire sau încăpere în care se păstra acesta; ministerul de finanțe; (învechit) *vistier*, cf. DLR. Apare cu 5 recurențe: *Aicea luându-se în socotință numai norocirea cea vremelnică, pre acei oameni zicem a fi fericiți, carii sînt dăruiți cu frumseță, cu sănătate, cu tărie, cu înțelepciune, așijderea cu învățetură, cu vistierii și cu înaltă diregătorie.* (p. 38).

vécinic adj. s.v. *veșnic*, (< cf. v. sl. *vičĭnŭ*) etern, cf. SCRIBAN. Apare înregistrat cu 5 recurențe: *Păcătuiesc mai vârtos oamenii, făcându-se nebăgători de seamă de lucrurile cele vecinice* (p. 44).

Împrumuturi din neogreacă

dasía s. f. (< gr. *daseiva*) (folosit în ortografie, gecism învechit) spirit aspru, v. *spirit*, cf. DLR. Recurență unică: *Dasia (j) sau micșurătoarea se pune*

deasupra sunătoarei cu care se începe cuvântul, p.e.: *AđunaΔre, oštășiΔe, uřmaΔre.* (p. 22).

ison s. m. (< ngr. *isoov*, ton) propriu, ton egal, cf. DLR. Recurență unică: *Iso* (*I*) *așijderea la începutul cuvântului pururea stă*, p.e.: *Ānul, uřmăřul, ořmul* (p. 22).

oxie, oxii s. f. (< ngr. *o*xei~a*) (învechit) accent ascuțit, accentuare, cf. DLR. Recurență unică: *Oxia* (') *se pune la aceea silabă, unde cade puterea cuvântului*, p.e.: *vânátul, păřtinitoΔriu* (p. 22).

plásă, pláse, pláři, plése, s.f. (învechit și regional) (< ngr. *plavsi*, *plasa* = bandă, fișie) fel, gen, soi, categorie, clasă, cf. DLR. Înregistrat cu 3 recurențe: *Mai sânt un feliu de făpturi care n-au viață pentru că n-au organe, (...) precum sânt: întâiul: pietrile de mai multe plase, adecă, piatra de calce, creta, (...)* (p. 50).

procopsi, procopsit, vb. IV. (Pop.) (< ngr. *prokópsō* (*provkoptw*, viitor *propovoyw*, în parte prin intermediul bg., sb., cr. *prokopsati*) a învăța, a se instrui, cf. DER. Înregistrat cu 4 recurențe: *Trei lucruri sânt de lipsă, deacă vrei pentru carea diregătorie să te poți face om procopsit, adecă: darul naturii, învățetura și îndeletnicirea cu sirguință* (p. 72).

varia, varii s. f. (< ngr. *barei'a*) (învechit) accent grav, cf. DLR, iar cf. D. Religios = semn în muzica bisericească psaltică din grupa semnelor consonante (ornamentale), care, așezat înaintea unui semn vocal cu o durată de o bătaie, face ca această notă să fie executată cu o ușoară săltare a vocii; așezată înaintea unui semn vocal cu durată de o jumătate de bătaie, produce asupra acestuia un simplu accent. Recurență unică: *Varia* (') *stă la sfârșitul cuvântului dând răspundere grea*, p.e.: *simceà, turtureà, lucră', dormi* (p. 22).

vismút s. n. (< ngr. *bismouvtō*) s. v. **bismút** = metal alb cenușiu cu reflexe roșietice, lamelos, se pulverizează ușor, cf. DLR. Recurență unică: (...) *metalurile sânt trupurile cele mai grele, care se sapă din pământ, precum numărăm: platinul, aurul, argintul, argintul viu, arama, fierul, plumbul, zincul, vismutul ș. a* (p. 51).

Împrumuturi din bulgară

griji, grijesc, vb. IV. (< bg. *grižă se*, cf. DEX 1998), Tranz., intranz. și refl. A (se) îngriji (de cineva sau de ceva).

máistor, -i s. m., (cf. bg. *maismop*) s. v. **máistru**, (< germ. *meister*) persoană care are o meserie, meșter, meseriaș, cf. DLR. Recurență unică: *Maistorul patru plase de bumbi tot de bădic i-au arătat* (p. 56).

temei, (-iuri), s. n. (< medio-bg. *темелъ*, cf. DLR, poate parțial prin intermediul sl. (bg., sb., cr.) *temelj*, cf. DER) temelie, fundament, element

care servește drept sprijin, pe care se întemeiază ceva, bază, element principal, esență. În loc. adj. și adv. *fără teme* = lipsit de argumente solide, fără motiv, neîntemeiat, cf. DLR. Este înregistrat cu 9 recurențe: (...) *mintea fiului său celui încă nevinovat cu adevărate științe prin care i se vor lumina puterile lui cele sufletești ca să capete temeierile înțelepciunii* (...) (p. 68).

Împrumuturi din ungurește

bădic s. m. (< ung. *bavdog* = "tinichea") 1. (Prin Banat) tuciu, cfr. Schijă, fier turnat; 2. (Prin jurul Aradului) vas de tinichea în care se ține untura, cf. DLR. Recurență unică: *Maistorul patru plase de bumbi tot de bădic i-au arătat* (p. 56).

bumb, -i s.m. (< ung. *gömb, gomb*, cfr. *îmbumbă, desbumbă*) 1. (Moldova, Transilvania, Bucovina), nasture; cfr. *buton*; 2. Ornament în formă bulbucată, glob (în vârful unui turn LB), cf. DLR. Este înregistrat cu 2 recurențe: *Însă frate-meu au mai voit să-i pună bumbi de pănură, precum se poartă acum* (p. 56).

căpút,-uri, s. n. (< ung. *kaput*, cu dubletele *cabat, capot*) (Transilvania, Banat, Moldova) haină bărbătească, groasă, bătrânească de lână, de pânză, de vară, de iarnă în formă de manta, mintean, laibăr, cf. DAR. Recurență unică: *Frate-meu cumpărând doi rifi și un trieriu sau 2 1/3 de pănură i-au dus la croitoriul cel vestit, să-i facă un căput* (p. 56)

chilín s.n., (< mag. *külön*) în locuțiunea adverbială *de chilin* = deosebit, separat, despărțit, la o parte, cf. DLR, s.v. Recurență unică: *Diregătorilor și chepeteniilor Schoalii acestiia de chilin arătăm aplecăciunea noastră cea fiască și plină de mulțemită* (p. 90).

Împrumuturi din germană

șoféi, șoféie, s. n. (reg.) (cf. germ. *schöpfe*, rom. *șof, șofei*) ciubăr, cofă, găleată de lemn, folosit în Banat, Transilvania și Olt, cf. DLR. Recurență unică: *Vezi pe cea culme a dealului câți bărbați și muieri merg purtând corbe și șofee oriunde se duce atâta omăt?* (p. 64).

Împrumuturi din latina medievală sau latina savantă

comendá (sau **recomenda**) verb I, (< mlat. *commenda*, după lat. *commendare*) a recomanda, a încredința, cf. SCRIBAN. Cuvântul este învechit, folosit în Transilvania și alternează în textul lui Constantin Diaconovici-Loga cu *recomendăm* (p. 94) cu sensul de „a supune, a încredința”. Este înregistrat în text în două recurențe: *Pre lângă acestea ne comendăm binevoînței și dragostei Domnii Tale și a Domniilor Ascultători: zisei!*

(p. 91); (...) *mai departe ne recomandăm dragostii și binevoienții Domniei Tale și a tuturor aicea adunați* (p. 94).

liliu s. m. (din lat. *lilium*) crin, cf. DAR. Este folosit regional în Transilvania. Recurență unică: *De aș putea să mai aflu ghiurghiț sau liliu, că are formos odor și sînt până acum înflorite!* (p.62).

odór, odóruri, s. n. (din lat. *odor*, it. *odore*, fr. *odeur*) (Înv.) Miro, mireasmă, parfum, cf. DEX '98. Recurență unică: *De aș putea să mai aflu ghiurghiț sau liliu, că are formos odor și sînt până acum înflorite!* (p. 62).

orație s. f. (< din lat. *oratio, -onis*) cuvântare, discurs, epitalam, poezie populară care se rotește la nunțile tradiționale, cf. DER. Are 9 recurențe: *După aceasta am alăturat și nește exemple, pentru explicare la regulele gramaticii, dinpreună și orații înainte și după examen* (p. 4).

Cuvinte cu etimologie necunoscută sau nesigură

atârnă, vb. intr., (origine incertă, cf. DER) a depinde (de), a fi dependent (de) (cf. lat. *de-pendere*, germ. *ab-hängen*), cf. DLR. Este înregistrat cu 2 recurențe: *deși dreapta scrisoare a tuturor părților grăirii de la întreaga cunoștință a toată gramatica atârnă (...)*, (p. 3); în locuțiunea verbală a *atârna la* (s. *de*) *mâna* (*voia, mila*, etc.) *altuia* = a fi cu totul la dispoziția altuia, a aștepta totul de altul, s. v. Recurență unică: (...) *ci aceasta mai ales atârnă de la voia noastră* (p. 59).

cască vb., I (< lat. pop. **casco, -are* (grec. *kavskw*) a deschide gura mare spre a vorbi, a striga, a-și da sufletul, a îmbuca ceva etc. În spaniolă, *casco* înseamnă „craniu”, „căpățână”, cf. DLR. Recurență unică: (...) *vezi cum cască din clonțuț, așteptând ca când le-am fi adus noi ceva de mâncare* (p. 62).

închietură s. f. (< lat. pop. **clautura* (*clavatura*) cf. *cheotoare*) (gram.) articol, cf. DLR. Apare înregistrat cu 12 recurențe: *Între închieturi care nu sînt între sine cu părțile legate, p.e.: Dobitoacele cele cu paΔtru picioare aleargă, paΔserile zboară, peΔștii înoată și viermii se târăiesc* (p. 24).

jénie s. f. (învechit) geniu, cf. DAR. Apare în 3 recurențe: *Fără de sirguintă și jenii, nimenea poate vreo învățetură să o ducă departe* (p. 72).

mustafer, s.m. (reg.) s. v. **mustár** (probabil prin intermediul magh. **mustár* = muștar), vânzător de must; must, cf. DAR. Recurență unică: *Mustaferul nu estă așa de dulce ca rosatecu* (p. 64).

neclătire, neclătiri, s.f. (înv.) lipsă de șovăire, fermitate, hotărâre, intransigență, cf. DAR. Recurență unică: (...) *cătră prețuita virtute, de unde având adevărată nădejde de întoarcerea soartei în partea cea bună, stă ca și muntele lui Dumnezeu întărit cu piciorul în neclătire și cu capul în razele soarelui.* (p. 26).

părțiceá (vest) și **-cică** (est) f., pl. *ele* (după parte ori după lat. **particella*, de unde și it. *particella* și fr. *parcelle*) parte mică, cf. SCRIBAN.

Apare în 11 recurențe: *Înainte de legătoarele cuvinte: când, pentru că, decât, precum, ș.a. decumva prin părțile acestea închieturile cele următoare cu cele înainte mergătoare oarecumva între sine se leagă* (p. 24).

păsulă, s. f. s. v. **fasole**, plantă leguminoasă, cultivată anume pentru fructele sale care formează o mâncare de predilecție a poporului nostru, cf. DLR. Recurență unică: *Întru asemenea chip avem și legume unde se numără: linte, mazerea, bobul, pășula, napii, curechiul, pătrunjeiul ș.a.* (p. 50).

petrecânie, petrecâniei s.f. (învechit și fam. cu pl.) chef, petrecere, distracție, cf. DEX. Recurență unică: *Vedeți, cum se nevoiește omul acelu pre șerbul său pentru petrecânie să a-l face trebuincios și folositoriu!* (p. 74).

plúme s.f. pl. (înv.) ornamente, podoabe, cf. DAR. Recurență unică: *O, mișelele păseruțe încă sînt în plume, cât le mai trebuie până le va crește penele* (p. 62).

strămutat, -ă adj. s. v. **strămută** (< lat. *extramutare) (Pop.) a prefăce, a transforma, cf. DEX, 1998. Recurență unică: *Séneca zice că filosofia prin sminta învățetorilor încă și a învățeilor s-au strămutat în filologie* (p. 69).

Cuvinte cu etimologie multiplă

córbe s. v. **coárbă** s. f. (< rut. korba = manivelă, germ. kurbe, kurbel, care, la rândul său, este împrumutat din fr. courbe) mânerul sucăii de depănat, numit și mănușă, mănușiu, colatáu, cf. DLR. Recurență unică: *Vezi pe cea culme a dealului câți bărbați și muieri merg purtând corbe și șofee oriunde se duce atâta omăt?* (p. 64).

lúbeniță, lúbenițe, s.f. (Reg.) (< bg., scr. lubenica) pepene verde. [Acc. și: *lubeniță*]. Recurență unică: *Acum avem și liubenițe coapte* (p. 64).

periód s. n., s. v. **perioadă** (< lat. periodus, periodos, ngr. peivodoz, fr. période) frază amplă și complexă sau reunire de mai multe fraze, care formează un ansamblu unitar și armonios datorită simetriei structurale: Loga consideră cuvântul ca provenind din greacă, cf. DLR. Apare înregistrat cu 72 de ocurențe: *Părțile periódului, unele sînt mai mari și se chiamă: mădulări, iar altele mai mici și se chiamă: tășuri.* (p. 33); *Periodul estă zicere, având numărul părților una de la alta atârătoare cu deplinit înțele* (p. 33).

semicolón s. n. (livresc) punct și virgulă. Recurență unică: *Opritoarea punctată sau semicolón (;) Aceasta se întrebuințează la despărțirea închieturilor celor următoare de cele înainte mergătoare când închieturile nu sînt prea lungi și cînd cele în urmă puse, aduc înțelegera celor înainte puse, precum vine după acestea legătoarele cuvinte: însă, iar, totuși, ci, ma, ș.a.* (p. 25). Avem de a face, probabil, cu un împrumut savant din latină, germană sau maghiară. În

DLR, s.v., etimologia indicată este engl. *semicolon*, ceea ce, în raport cu atestarea de aici reprezintă, evident, o aprecie eronată.

sentenție s. f. (pop.) s. v. **sentință** (< lat. *sententia*, fr. *sentence*) hotărâre, decizie, gândire formulată concis, exprimând un principiu etic, o normă de conduită, aforism, adagiu, dicton, maximă, cf. DLR. Apare înregistrat în 12 recurențe: *Sentenția: Eu în multe primejdii mi-am băgat capul* (p. 41).

títulă (< lat. **titulus**, slavonul *titlo*, gr. *τιτλοϛ*, magh. *titulus*, fr. *titre*) (învechit) cuvânt, nume sau text pus înaintea unei lucrări, a unui articol sau capitol, titlu, cf. DLR. Apare înregistrat cu 3 recurențe: *În numele titulelor, precum la împăratul dăm titulă: A Tă Împărărească Maiestate* (p. 7).

venerăție, s. f. (< fr. *vénération*, lat. *veneratio*, -onis), prețuire profund respectuoasă și afectuoasă, venerare [Var.: (înv.) *venerațiune* s.f.], cf. DLR. Înregistrat cu 3 recurențe: *Oamenii la acelu caută mai mult carele fără supărare poate purta greotățile avându-l întru asemenea cinstă ca și o beserică veche, la a căriia surupătură cu mirare și cu venerație privește* (p. 78).

vitriól, s. n. (< lat. med. *vitriolum*, germ. *vitriol*, it. *vitriolo*, fr. *vitriol*) nume dat unor sulfați, cf DLR. Are 2 ocurențe: *dooa: sînt plasele de sare, pre-[51] cum: potașa, sarea, amoniac, sarea de fier, vitriolul fierului, vitriolul aramei* (p. 51).

Cuvinte moștenite din latină

curéchi s. m. (< latina vulgară *colic(u)lus*, -um (= *caulicus*) conform DLR) 'varză'. În toată jumătatea de amiază-noapte a țării este folosit cu acest sens, iar în latina clasică era notat *cotorul de varză* prin forma *caulis* (*cōlis*). Aria acestui regionalism în care se mai păstrează și astăzi amintește de cuvântul *cir* (*terciu*, cuvânt rutenesc *čyr*) sau *moare* (*zeamă de varză*) (vezi S. Pușcariu, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, București, 1938, extras din *Transylvanie*, hărțile "Varză" și "Zeamă de varză").

deșért (-șartă) adj. (< lat. *dēsértus*) gol, van, sterp, zadarnic, cf. DER. Înregistrat cu 3 recurențe: *Toată mijlocirea s-au întrebuițat de a aduce pre Antonie la joc mare; însă în deșert, că el remasă statornic, după făgăduința ce o dăduse tătâne-său* (p. 25).

náp, nápi, s.m. (< lat. *napus*) plantă erbacee din familia cruciferelor, cu cu tulpină înaltă și frunze dispuse în formă de rozetă, a cărei rădăcină carnoasă, de formă sferică, este comestibilă; (reg.) gulie, cf. DLR. Recurență unică: *Întru asemenea chip avem și legume unde se numără: linteă, mazerea, bobul, păsula, napii, curechiul, pătrunjeiul ș.a.* (p. 50).

pánură, pánuri, s.f. (popular) (< lat. *paenŭla* = mantie, din gr. Φαινóλης, cf. SCRIBAN) țesătură (groasă) de casă, făcută din fire de lână, care se întrebuintează mai ales la confecționarea hainelor țărănești; aba, (regional) dimie. v. postav, cf. DLR. Recurență dublă: *Însă frate-meu au mai voit să-i pună bumbi de pánură, precum se poartă acum* (p. 56).

públbăr s. (învechit) (< lat. *pulvis*, - *eris*) praf de pușcă, substanță explozivă în formă de firișoare sau de granule, cf. NODEX. Recurență unică: *Cine au aflat pulbărul de pușcă?* (p. 57).

purcéde (purcéd, purcés), vb., III, (< lat. *procēdere*) (pop.) a porni, a proveni, a rezulta, a decurge, cf. DER. Este înregistrat cu 4 recurențe: *Acum această părintească iertăciune cu cât o vedem purceasă din nemăsurata bunătate a Domniilor Voastre* (p. 89).

șérb (-bi), s.m. (învechit) (< lat. *sērvus*, *serva*) sclav, rob, slugă; iobag, cf. DLR. Recurență unică: *Vedeți, cum se nevoiește omul acelu pre șerbul său pentru petrecaniia sa a-l face trebuincios și folositoriu!* (p. 74)

BIBLIOGRAFIE:

- Gheție Ion, Chivu, Gheorghe (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688- 1780)*, Editura Clusium, București, 2000.
- Istrate Gavril, *Limba română literară. Studii și articole*, Editura Minerva, București, 1970.
- Marcvu Mihaela, *Evoluția terminologiei gramaticale românești în perioada 1757-1877*, Editura Universitaria, Craiova, 2005.
- Marcu Mihaela, Iorgulescu Alexandra, *Împrumuturi și calcuri în terminologia gramaticii lui Constantin Diaconovici Loga*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, 7, tom 1, 2006.

Borrowings in Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești, by Constantin Diaconovici-Loga

Abstract: *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești* was written at the end of 18th century and the beginning of the 19th and this fact makes it easy to read. When it comes to Loga's *Orthografia* and the lexical particularities, we can say that it is varied. Apart from the common language, dialect, neologisms and ways of enriching the language by assigning new meanings, derivatives formed within the language and borrowings. In this paper we shall try to make an inventory of borrowed words and comment upon their etymology. One can easily notice that, besides the presence of a large number of borrowings from Latin, a preference for words which have their roots in the

Mosaic language, Modern Greek, Bulgarian, Medieval Latin, German etc., is also quite obvious. The text is remarkable in its ease in the use of language, ease in utterance that the author possesses, thus giving him the possibility to construct a new grammatical terminology filled with assigned new meanings that are much more accessible to the large masses. He also succeeds in defining the newly introduced terms and explains them clearly and concisely thus adding the neological term as well, which usually has Latin roots.

Key words: borrowings, language, orthography, grammar.